

УДК373.2.015.31

ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ УЧНІВ

О. А. Степанченко

У статті розглянуто пріоритетну проблему Нової української школи – формування духовності учнів через використання потенціалу української літератури, яка ґрунтується на аксіологічних принципах демократії і гуманізму; можливості використання потенціалу української літератури, зорієнтованого на облагородження їхніх помислів і дії вищими смислами, що знаходять своє вираження у ставленні до себе, інших людей, навколишнього середовища, Всесвіту.

З'ясовано, що формування духовної культури учнів шляхом використання потенціалу української літератури є складним і багатограним педагогічним процесом, що ґрунтується на системі світоглядних координат, загальнолюдських цінностях, культурі поведінки, сприяє розвитку їхніх переконань, почуттів, характеру, волі та високої моралі; орієнтація вчителя української мови та літератури на особистість учня формує його суб'єктивність, духовні запити й інтереси, впливає на мотивацію як рушійну силу його поведінки.

Розкрито сутність людинознавчих технологій, які широко застосовуються вчителями української мови і літератури і впливають на поведінку учнів, їхнє моральне ставлення до духовних і культурних надбань народу і сприяють досягненню ними вищих життєвих смислів, гармонізації стосунків із навколишнім середовищем.

Ключові слова: духовність, мораль, світогляд.

*Воскресайте, камінні душі,
Розчиняйте серця і чоло,
Щоб не сказали про вас грядущі:
- Їх на землі не було...*

В. Симоненко.

Постановка проблеми. Морально-ціннісні орієнтації і духовність нації є найважливішими елементами структури особистості, в яких сконцентроване її суб'єктне ставлення до об'єктних рівнів буття. Вони визначають спрямованість моделі соціальної поведінки особистості та

визначають рівень її духовної культури, критерієм сформованості якої є самореалізація духовних сил і духовного потенціалу.

У контексті означеного слід відмітити, що основним змістом морально-ціннісних орієнтацій особистості учня є його світоглядні і моральні переконання, глибокі уподобання і моральні принципи. Проте реалії життя свідчать, що інфляція духовних цінностей в українському суспільстві негативно позначається на змістовій і процесуальній складовій навчально-виховного процесу, який не забезпечує на належному рівні формування духовності учнів загальноосвітньої школи, що актуалізує проблему кваліфікованого використання вчителями потенціалу навчальної програми з української літератури.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема формування духовності підростаючого покоління, що характеризується єдністю національного й загальнолюдського, гуманістичною спрямованістю, упродовж віків була (Я. Коменський, В. Прейер, Ф. Фребель, Р. Декарт, П. Юркевич, Г. Сковорода, К. Ушинський та ін.) і залишається (О. Вишневський, М. Голець, К. Журба, В. Сухомлинський, В. Назарчук, С. Хороб та ін.) пріоритетним завданням духовних наставників, представників мистецтва і культури, освітян.

Мета статті – критично осмислити проблему використання потенціалу навчальної програми з української літератури в практиці формування духовності учнів загальноосвітньої школи.

Мету досліджуваної проблеми конкретизовано в таких **завданнях:**

1. З'ясувати, який потенціал формування духовності учнів загальноосвітньої школи закладено в програмі української літератури.

2. Означити об'єкт людинознавчих технологій (особистісно-орієнтовані, комбіновані) що ґрунтуються на усвідомленні суб'єктом учіння необхідності в особистісному зростанні, визначенні близьких і віддалених перспектив і визначають поведінкові стереотипи.

Основний зміст дослідження. Результати освітньої практики є яскравим свідченням того, що використання потенціалу навчальної програми з української літератури в процесі формування духовної культури учнів загальноосвітньої школи спрямовується на розвиток емоційно-вольової сфери, визначення власного місця в житті, виховання особистісних чеснот, які позначаються на життєвому досвіді і впливають на мотивацію як рушійну силу поведінки. У курсі української літератури значну увагу приділено основам формування духовності, зокрема:

– вивченню витоків і засвоєнню особливостей менталітету (6 клас. Володимир Рутківський «Джури козака Швайки»; 8 клас. Усна народна

творчість; 9 клас. Микола Гоголь «Вечір проти Івана Купали»; 10 клас. Іван Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»);

– *проблеми духовних цінностей* (6 клас. Тарас Шевченко «Іван Підкова»; 7 клас. Ліна Костенко «Кольорові миші», «Крила»; 7 клас. Любов Пономаренко «Гер переможений»; Андрій Малишко «Пісня про рушник», «Чому, сказати, й сам не знаю ...», «Вчителька»; 8 клас. Тарас Шевченко «Мені однаково, чи буду»; Володимир Сосюра «Любіть Україну!»; 10 клас. Іван Франко «Мойсей», Михайло Коцюбинський «Тіні забутих предків», Леся Українка «Лісова пісня», Олександр Олесь «По дорозі в Казку», 11 клас. Осип Турянський «По за межамі болот»);

– *морального вибору* (6 клас. Емма Андіївська «Говорюча риба»; В. Винниченко «Федько-Халамидник»; 7 клас. Богдан Лепкий «Мишка»; Олена Теліга «Сучасникам», «Радість», «Пломінний день»; Олег Ольжич «Господь багатий нас благословив», «Захочеш – і будеш»; 8 клас. Ніна Бічюя «Шпага Славка Беркути»; 9 клас. Біблія; Григорій Сковорода «Бджола та Шершень», «Всякому місту – звичай і права», 11 клас. Микола Хвильовий «Я (Романтика)», Валер'ян Підмогильний «Місто», Олександр Довженко «Україна в огні», «Зачарована Десна», Іван Драч «Балада про соняшник»);

– *альтруїзму* (10 клас. Василь Стефаник «Камінний хрест»; 11 клас. Ліна Костенко «Маруся Чурай»);

– *духовної культури української родини* (7 клас. В. Симоненко «Лебеді материнства»; 9 клас. Григорій Квітка-Основ'яненко «Маруся»; 11 клас. Юрій Яновський «Шаланда в морі», «Дитинство») тощо.

Результати освітньої практики свідчать, що зусилля вчителів української мови і літератури спрямовуються на вирішення таких важливих проблем навчання, виховання й розвитку, як формування світоглядних і моральних орієнтацій учнів; розвиток їхньої духовності тощо. У процесі формування духовності учнів учителі української мови і літератури використовують людинознавчі технології - продуману систему знань і вмінь для вироблення в суб'єкта певного алгоритму поведінки, які б сприяли активізації знань, їх переходу з пасивного на активний діяльнісний рівень, що створювало б умови для творчої і життєвої самореалізації особистості. [6, с. 94-104].

Загальновідомо, що об'єктом людинознавчих технологій є духовний світ особистості, сфери її життєдіяльності і взаємодія з навколишнім світом. Постійна орієнтація вчителя української мови і літератури на особистість учня з його освітніми запитам та інтересами зумовлює необхідність використання особистісно-орієнтованих і комбінованих

технологій, що ґрунтуються на усвідомленні необхідності в особистісному зростанні, визначенні близьких і віддалених перспектив і визначають поведінкові стереотипи, які ґрунтуються на духовності, моралі, світогляді.

Сутність термінів «духовність», «мораль», «світогляд», які є ключовими в контексті досліджуваної проблеми, широко розкрито вченими і практиками в довідковій, психолого-педагогічній і науково-методичній літературі. Зокрема, термін «духовність» в Українському педагогічному словнику розглядається як індивідуальне вираження в системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших». Під духовністю переважно розуміють першу з цих потреб, під душевністю – другу. Душевність характеризується добрим ставленням особи до людей, які її оточують, увагою, готовністю прийти на допомогу, розділити радість і горе. З категорією духовність співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смисл і призначення свого життя. Людина духовна тією мірою, якою вона задумується над цими питаннями і прагне дістати на них відповіді. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання [1, с. 106].

У контексті означеного варто відмітити, що мораль і свідомість є важливими формами суспільної свідомості людини. Сутнісними ознаками терміну «мораль» є «... система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Мораль виконує також пізнавальну, оцінювальну, виховну функції. Складовими моралі є моральна діяльність (вчинки, поведінка людини); моральні відносини, моральна свідомість. Норми і принципи моралі, моральні ідеали, почуття становлять систему моралі, яка визначає життєву позицію певної соціальної спільності чи індивіда, орієнтує їх у світі цінностей» [1, с. 216].

Через таку форму суспільної самосвідомості як «світогляд» людина сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності; визначає і сприймає своє місце і призначення в ньому. У світогляд входять узагальнені уявлення про світ і саму людину, про спрямованість ходу подій у світі, про смисл людського життя, історичну долю людства тощо, а також система переконань, принципів та ідеалів. Світогляд формується внаслідок практичного освоєння духовної культури, суспільства (науки, літератури, мистецтва), пануючих у ньому політичних, моральних, естетичних, правових, релігійних (або атеїстичних), філософських та інших поглядів, а також духовних почуттів – громадянських, моральних, естетичних тощо, на які спираються віра і переконаність у реальності відповідних громадянських, моральних, естетичних і пізнавальних ідеалів, надія на їх здійснення. Формування

наукового світогляду в учнів є найважливішим завданням усієї навчально-виховної роботи [1, с. 299].

Поняття «світогляд» є твірною основою глибоких за змістом понять «духовна культура» і «духовні цінності». Брак духовної культури і духовних цінностей, який сьогодні є досі відчутним, актуалізує проблему формування фундаментальної потреби жити, діяти «для інших» і зумовлює необхідність формування духовної безпеки особистості учня в контексті Концепції Нової української школи.

З огляду на заявлене, слід відмітити, що компетентнісний потенціал мовно-літературної освіти сприяє формуванню духовної безпеки особистості учня – його духовної культури і духовних цінностей. Вивчення художніх творів української літератури сприяє критичному осмисленню учнями категорій добродійності, вірності людському обов'язку, потреби в самореалізації відповідно до наявних норм народної етики, моралі, захисту людської гідності, високих почуттів та ідеалів. У зв'язку з цим на кожному уроці поняття «духовність», «мораль», «світогляд» мають бути ключовими.

Духовно багата людина – красива людина. За висловом Лесі Українки, це людина, яка «... не зневажає душі своєї цвіту...» [5, с. 290-398], вмє слухати розмову дерев, любить житні поля, бачить красу і ніжність природи рідного краю, його казковий світ і дивовижну чарівність, вмє жити в світі гармонії. «Духовність не може жити на смітнику, а без неї життя – злочин». Бо краса душі – це не тільки те, що милує зір і слух, а й те, що є виявом багатой духовної культури людини, її високої моралі, гуманності, громадських почуттів. Без одного нема іншого. Належно сприйняти, оцінити красу, справжнє щастя може багата душею, суспільними інтересами людина, яка причетна до творення краси і щастя. «Той, хто дає багато, а бере найменше. На чийх слідах виростають найкращі квітки, хто на своїй дорозі розкидає для вжитку всіх самоцвіти» [3, с. 96-101].

Саме тому вчителеві треба благородно працювати, віддавати своєму вихованцю тепло свого серця, ласку і добро, щоб він не шукав порятунку від земних прикрощів. Його душа має бути наповнена чистотою і святістю, відкрита навстіж великому, гармонійному, чарівному, прекрасному світові, сповненому приємних несподіванок і таємниць.

Надзвичайно актуальною сьогодні є точка зору В. Сухомлинського, який вважав, що від вчителя вирішальною мірою залежить те, як бачить світ підліток, що його хвилює, дивує, турбує, зворушує. «Досягти того, щоб виховання вже з дитинства хвилювало теперішнє та майбутнє Вітчизни, – одна з найважливіших передумов запобігання моральним

зривам у дитячі роки. Громадянські думки, почуття, тривоги, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність – підґрунтя почуття людської гідності. Той, у кого ви сформували ці якості душі, ніколи не виявить себе в чомусь поганому, навпаки, – він прагнучим виявити себе лише в доброму, гідному наших ідей, нашого суспільства» [2, с. 16].

Критичне осмислення проблеми використання потенціалу навчальної програми з української літератури в практиці формування духовності учнів загальноосвітньої школи дало можливість дійти таких **висновків**:

Сучасному суспільству необхідне духовне «щеплення». Сивороткою для такого «щеплення» може стати об'єднання духовно здорових громадян, переконаних у тому, що життя в усіх його проявах є прекрасним і найвеличнішим з усіх життєвих благ. За цієї обставини випускник Нової української школи має усвідомити, що він зможе бути по-справжньому щасливим, духовно багатим, коли житиме інтересами свого народу, збагачуватиме інших власним прикладом, діятиме відповідно до диктату здорового глузду, життєвих потреб, щирих запитів свого серця.

Оскільки кожен учень (індивід) має свою світоглядну позицію, вчитель української мови і літератури має з'ясувати, який потенціал щодо формування духовності учнів загальноосвітньої школи закладено в програмі української літератури, та кваліфіковано використати його в процесі формування їхніх ціннісних орієнтацій через осмислення вічних категорій добра, честі, совісті, порядності, людяності, терплячості, поваги до інших та усвідомлення свого «Я» з використанням людинознавчих технологій (особистісно-орієнтовані, комбіновані), що ґрунтуються на усвідомленні суб'єктом учіння необхідності в особистісному зростанні, окресленні близьких і віддалених перспектив і визначають поведінкові стереотипи.

Перспективи подальшого дослідження проблеми автор убачає в пошуку нових засобів цілеспрямованого формування духовності учнів загальноосвітньої школи та розробленні спеціального спецкурсу.

Література

1. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Жильцова О. С. Василь Сухомлинський: п'ять поглядів на проблему свободи та відповідальності в контексті громадянського виховання (педагогічні читання) / О.С. Жильцова // Виховна робота в школі. – 2014. – №2 (111) лютий. – С. 15-21.
3. Коцюбинський М. М. Вибрані твори: Оповідання, новели, повісті: Для серед. та ст. шк. віку/ М. М. Коцюбинський; упоряд., передм. та приміт. Ю. Б. Кузнецова, Н. В. Левчик. – К.: Генеза, 2004. – 368 с.: іл. – (Нова шк. б-ка).

4. Симоненко В. А. Твори: У 2 т. – Т. 1: Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи/ В. А. Симоненко; Упоряд Г. П. Білоус, О. К. Лищенко. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – С. 124.
5. Українка Леся. Вибрані твори/ Леся Українка; передмова Клименко Г.А. – К.: Шанс, 2013. – 512 с. – (Серія «Шкільна бібліотека»).
6. Шепель В. М. Человеческие технологии: сущность и перспективы развития/ В. М. Шепель // Мир образования. – 2001. – №4. – С. 94-104.

ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ УЧАЩИХСЯ

Е. А. Степанченко

В статті розглянуто пріоритетну проблему Нової української школи – формування духовності учасників шляхом використання потенціалу української літератури, яка базується на аксіологічних принципах демократії та гуманізму; можливості використання потенціалу української літератури, орієнтованого на облагоражування їх помыслов та дійствий високими смислами, котрі відображаються в відношенні до себе, інших людей, оточуючої середовища, Всесвіту.

Встановлено, що формування духовної культури учасників шляхом використання потенціалу української літератури є складним та багатоглядним педагогічним процесом, який базується на системі світоглядних координат, загальнолюдських цінностях, культурі поведінки, здатності до розвитку їх переконань, почуттів, характеру, свободи та високої моралі; орієнтація вчителя української мови та літератури на особистість учасника формує його суб'єктність, духовні потреби, інтереси, впливає на мотивацію як рушійну силу його поведінки.

Відкрито сутність людських технологій, котрі широко використовуються вчителями української мови та літератури та впливають на поведінку учасників, їх моральне ставлення до духовного та культурного спадку народу та здатність до досягнення ними високих життєвих смислів, гармонізації відносин з оточуючим середовищем.

Ключові слова: духовність, мораль, світогляд.

POTENTIAL OF UKRAINIAN LITERATURE – BASIS OF STUDENTS' SPIRITUALITY FORMING

О. А. Степанченко

The article is devoted to the investigation of the priority problem of New Ukrainian school such as students' spirituality forming by means of Ukrainian literature potential use that is based on axiological principles of democracy and humanism; possibilities of Ukrainian literature potential use, oriented to the ennoblement of their thoughts and actions by high senses, that is reflected in attitude toward oneself, other people, environment and Universe.

It is set that students' spiritual culture forming by means of Ukrainian literature potential use is a difficult and multidimensional pedagogical process, that is based on the system of world view coordinates, common to all mankind values, culture of behavior, assists development of their persuasions, feelings, character, freedom and high moral; the orientation of Ukrainian and literature teacher on personality of student forms its subject, spiritual necessities and interests, influences on motivation as a motive force of its behavior.

Essence of human technologies that are widely used by the teachers of Ukrainian and literature and influence on behavior of students is exposed, their moral attitude toward spiritual and cultural heritage of people and assist their understanding of high vital senses and harmonization of relationships with an environment.

Keywords: Spirituality, moral, world view.

Степанченко Олена Андріївна – вчитель-методист, Відмінник освіти, вчитель української мови і літератури школи I-III ступенів №275 імені Кравчука Володимира (м. Київ, Україна). E-mail: elenastep3@yandex.ru

Stepanchenko Olena Andriivna – Teacher-Methodist, Teacher of Ukrainian and Ukrainian Literature of the School I-III degrees №275 by the name of Kravchuk Volodymyr (Kyiv, Ukraine). E-mail: elenastep3@yandex.ru

UDC 378.126: 316.7

THE DEVELOPMENT OF POLICULTURAL EDUCATION IN WESTERN EUROPEAN COUNTRIES

L. Yu. Sultanova

The process of policultural education developing in Western European countries (The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, The Federal Republic of Germany and The Republic of France) is being analyzed in the article. The influence of migration on policultural education developing is being justified. The aspects of migrants' integration are being lay out. The stages of policultural education development in selected countries are being defined. The general backgrounds of policultural education developing in Western European countries and the distinctions in the implementation of the integration process are being examined.

Key words: Policultural education, migration, Western Europe, migration model.

Introduction. Today the problem of policultural education is in the attention focus not only of the pedagogical community, but also of politicians,